



'Caught between a rock and a hard place'

– några aktuella åtgärder mot omyndiga lagöverträdare i Sverige¹

Andreas Anderberg, universitetslektor i straffrätt, Göteborgs universitet

Abstract

The societal approach towards juvenile offenders have, in a Nordic context, focused on care and treatment rather than punishment. As juvenile delinquency is seen as an ever-increasing problem, the social law efforts have been deemed insufficient by politicians and more emphasis has been placed on measures of criminal justice. Furthermore, procedural regulations have been subject to reform proposals in a repressive direction. At the same time, children's rights have been strengthened for example by the UN Convention of the Rights of the Child becoming Swedish law.

The legal consequences for juvenile offenders are thus a complex field of tension, in the middle of legal areas with often diametrically opposed goals and strategies. The question has also been raised whether juvenile offenders should be dealt with, within an entirely separate system.

The purpose of this essay is to illustrate the conflict area and show a development in the legislature on juvenile offenders. Also, the question whether the increasingly repressive measures are compatible with children's (human) rights is raised. The essay is based on Swedish conditions, but since Swedish legal debate in recent years have been strongly influenced by (sometimes questioned) Danish reforms such as e.g. lowering the age of criminal responsibility and introducing special Youth Crime Boards, Denmark will serve as a natural point of comparison.

1. Title in English: 'Caught between a rock and a hard place' – current measures against juvenile offenders in Sweden.



1. Inledning

Det är välkänt att unga personer är mest brottsaktiva. Den generella ungdomskriminaliteten minskar dock, samtidigt som en mindre grupp ungdomar begår allt grövre brott – i vissa fall grova våldsbrott kopplade till kriminella nätverk (dir. 2022:106, s. 6).²

Det är en långvarig tradition i Norden att unga lagöverträdare, såväl myndiga som omyndiga, särbehandlas (Boucht, 2020). Men till skillnad från många andra länder finns i de nordiska länderna inget särskilt ungdomsstraffrättsligt system, utan vad som ibland omtalas som »den nordiska modellen« (Fornes & Storgaard, 2022) finns i stället integrerad i det ordinarie rättssystemet.

Frågan om ansvar och straff för unga lagöverträdare är en av de mest uppmärksammade kriminalpolitiska frågorna i dagsläget (Bennet, 2022). Samtidigt har synen på ungdomsbrottslighet och ungdomspåföljder i svensk kriminalpolitik, strafflagstiftning och socialpolitik gått i alltmer repressiv riktning (Burman, 2016). Den pågående kriminalpolitiska debatten har till stor del kommit att kretsa kring ungas kriminalitet. Flera reformer har på kort tid lett till bland annat en ny påföljd (ungdomsövervakning) och en (delvis) slopad ungdomsreduktion för myndiga lagöverträdare under 21 år.³ En förskjutning, från en behandlingstanke till ett ökat fokus kring bestraffning baserat på brottets straffvärde, har ägt rum (Lublin & Lainpelto, 2020). De bestämmelser i kap. 26, 29, 30, 32 och 35 brottsbalken (1962:700), BrB, som särskilt reglerar de unga lagöverträdarna har *samtliga* ändrats de senaste åren – utan undantag i skärpande riktning (Bäcklund, 2022).

I det s.k. *Tidöavtalet* – vilket är en överenskommelse mellan det nationalistiskt socialkonservativa partiet Sverigedemokraterna (SD) och de regeringsbildande partierna Moderaterna (M), Kristdemokraterna (KD) och Liberalerna (L) – finns ett särskilt stycke rubricerat »Krafttag mot ungdomsbrottsligheten«.⁴ Därunder framgår att ansvaret för unga som är grovt kriminella ska flyttas från kommunerna till Kriminalvården, en statlig myndighet med ansvar för häkten, fängelser och frivård. Särskilda ungdomsfängelser ska inrättas och ersätta de särskilda ungdomshem som hittills varit de främsta institutionerna för unga kriminella. Den maximala tiden för påföljden slutna ungdomsvård ska förlängas och en bred översyn av gällande lagstiftning gällande frihetsberövande av unga – inklusive förutsättningarna för häktning – ska göras.⁵ Vidare ska straffreduktionen för myndiga lagöverträdare helt tas bort och en utredning ska se över bestämmelserna för »ungdomsrabatt« för de som är under 18 år och samtidigt överväga en sänkning av straffmyndighetsåldern.

2. För en mer utvecklad analys, se t.ex. Estrada (2022).

3. Nya direktiv kring detta har nyligen lagts fram. Se nedan under 3.4.

4. Här, och i det följande, *Tidöavtalet* s. 21 f.

5. Om slutna ungdomsvård se Holmqvist (2022). Vad gäller häktning av omyndiga misstänkta lagöverträdare se, för svenskt vidkommande, Anderberg & Lindström (2022) samt – för danskt och norskt perspektiv – Fornes & Storgaard (2022).



Påföljden ungdomsövervakning ska vidare skärpas genom ett införande av utökad ungdomsövervakning. Även ett antal utökade tvångsmedel, däribland hemliga sådana utlovas också i Tidöavtalet. Bevistalan mot barn under 15 år ska användas i fler fall.

Förslagen får ses som tämligen radikala. Straffmyndighetsåldern, exempelvis, har varit oförändrad i Sverige i 120 år (Bäcklund 2022).⁶ Men redan den förra, socialdemokratiska regeringen hade tagit rejäla kliv mot kraftigare reaktioner mot ungdomsbrottsligheten. Ett stort antal utredningar var redan tillsatta vid regeringskiftet hösten 2022 och statsminister Ulf Kristersson (M) kunde bara ta över och ytterligare påskynda processen.⁷ Ett antal utredningar, avslutade eller pågående under 2022-2023, är särskilt aktuella här och behandlas därför kortfattat nedan.

Syftet med denna översikt är att beskriva en pågående utveckling i Sverige, inte sällan efter dansk förebild, som på många sätt går emot och bryter mot en gammal nordisk rättstradition samt något försöka analysera hur detta kommer att påverka samhällssynen på unga lagöverträdare. Först bör något dock sägas om det spänningsfält mellan två rättsliga system med skilda syften som präglar dagens ordning.

2. Spänningsfältet

Ingripanden mot unga lagöverträdare har sedan länge präglats av en dualism mellan vad som förenklat skulle kunna kallas vård respektive straff.⁸ En av de främsta beskrivningarna av detta motsatsförhållande gjordes av den danska juristen Beth Grothe Nielsen för 40 år sedan (Nielsen 1983). I hennes efterföljd har man i forskningen givit de båda motstående inriktningarna lite olika namn, men deras faktiska innehåll är huvudsakligen detsamma. Lublin & Lainpelto (2020) talar om två »hanteringsstrategier« – den straffrättsliga strategin respektive den socialrättsligt grundade behandlingsstrategin – medan Holmberg (2022) benämner dem straff(värdes)principen respektive behandlingsprincipen. Mer konkret delar Kaldal & Tärnfalk (2017) in grundtankarna i socialtjänstens ansvar för samhällets åtgärder mot unga lagöverträdare kontra det straffrättsliga ansvarsutkrävandet.

De båda inriktningarna har vissa gemensamma mål, men samtidigt också grundläggande skillnader (Lublin & Lainpelto, 2020) och inneboende motsättningar (Holmberg, 2022). Den straffande linjen hänvisar bakåt, till en straffbar händelse i det förflutna, och reaktionen ska stå i proportion till brottets allvar

6. Danmarks kortvariga experiment med sänkt straffbarhetsålder 2010-2012 har i efterhand beskrivits som "et markant brud på mangeårig nordisk enhed" (Storgaard, 2013, s. 201).
7. I Tidöavtalet (s. 27) sägs exempelvis att utredningen om införande av ungdomskriminalitetsnämnder "bör slutföras tidigare" än den tidpunkt (30 augusti 2024) som angavs i utredningsdirektivet. Nytt redovisningsdatum är 27 mars 2024 (dir. 2023:26).
8. Detta motsvarar också i princip mötet mellan den klassiska straffrättsskolan och den moderna/sociologiska straffrättsskolan. Se Bäcklund, 2022, s. 30.



(Holmberg, 2022; Kaldal & Tärnfalk, 2017). Detta kommer till uttryck i straffvärdet där förutsebarhet, proportionalitet och konsekvens särskilt betonas. Behandlingsprincipen å sin sida tar sikte på den nuvarande och framtida situationen hos en individ och ser till den enskildes behov och utveckling (ibid). Principen om straffvärde är svår att förena med behandlingsprincipen, men likväl anses det ändå oundvikligt att de båda inriktningarna måste förenas i påföljdssystemet för unga (Holmberg, 2022).

Bakom den till viss del tvetydiga behandlingen av de yngsta lagöverträdarna ser några en dold ambition om ett samspel mellan de båda strategierna (Lublin & Lainpelto, 2020). Storgaard (2022) menar att lagstiftaren i de nedan behandlande ungdomskriminalitetsnämnderna försökt samla centrala element från respektive ideologisk inriktning.⁹

En viktig fråga att fundera kring är också i vilken utsträckning de båda systemen alls bör blandas. Exempelvis har den kommunala socialtjänstens ansvar för påföljden ungdomstjänst pekats ut som ett exempel på hur i ökad omfattning det straffrättsliga systemet ingriper och sammanflätas med socialtjänstens kärnuppgifter (Kaldal & Tärnfalk, 2017). Feldtmann (2020) har observerat att gränserna mellan socialtjänstens stödjande åtgärder och straffrättsliga insatser långtifrån är tydliga. Det är ett komplext lapptäcke av olika åtgärder som möter unga lagöverträdare. Kaldal & Tärnfalk (2017, s. 255 f.) har gjort följande träffande beskrivning:

Det samhällsliga åtgärdssystemet när det gäller unga lagöverträdare präglas av gråzoner och överlappningar där straff, vård och behandling sammanflätas och griper in i varandra på ett sätt som ibland gör det svårt att skilja mellan olika typer av interventioner.

Lublin & Lainpelto (2020) är inne på samma spår. De motstridigheter som präglar regleringen kring unga lagöverträdare gör bestämmelserna svårtilämpade:

En förklaring är att så disparata intressen som barnets behov av skydd, barnkonventionens krav på en barnvänlig straffprocess och strävanden mot en mer effektiv brottsbekämpning ska tillgodoses inom ramen för ett och samma regelverk.

(Lublin & Lainpelto, 2020, s. 379)

En bestående känsla blir att unga lagöverträdare ofta hamnar *mellan* olika system.¹⁰

Monica Burman har pekat på att spänningen i straffrätten, ur ett barnrättsperspektiv, kan formuleras som en spänning mellan systemskäl och barns mänskliga rättigheter (Burman, 2016). Det är då inte nödvändigtvis skilda straffideologier som skapar spänningen, menar Burman som i stället talar

9. Hon menar att "[d]en ny paradigmatiske tænkning træder frem i og med at to modsættede tankesæt, det socialretlige og det strafferetlige, bringes i spil i samme proces i form af påtvungen hjælp begrundet i kriminalitet" (Storgaard, 2022, s. 176).

10. Se som exempel titlarna på Persson (2017) och Storgaard (2022).



om idéen om straffrätten som ett koherent system vilket bryts mot idéer om barns mänskliga rättigheter däri barnets bästa ingår. »Hur spänningen i straffrätten vanligtvis formuleras gör enligt min uppfattning att barns mänskliga rättigheter framställs som systemfrämmande« (Burman, 2016, s. 173).

Likväl har ett ökat fokus på barnets mänskliga rättigheter, inte minst genom Barnkonventionens förhöjda status i svensk rätt, lett till att tanken på barnet som rättighetsbärare idag utgör en viktig aspekt i lagstiftningsarbetet (Kaldal & Tärnfalk, 2017). Men samtidigt som benägenheten att betrakta barn som rättighetsbärare ökar, så betonas också allt oftare den unges roll som självständig individ med eget ansvar för sina handlingar (Lublin & Lainpelto, 2020). På en och samma gång blir de både skyddsvärda och ansvariga.

Barnkonventionens skrivningar om ett särskilt barnrättssystem har föranlett krav på anpassningar av lagstiftningen i sådan riktning. Kaldal & Tärnfalk (2017) menar exempelvis att det finns goda skäl till att överväga om inte barnets intresse bör ha företräde framför intresset att straffa barnet, vilket i praktiken skulle innebära att strafflagstiftningen för att möta barnrättsperspektivet skulle behöva omformuleras. Feldtmann (2020) är inne på ett liknande spår: för att integrera ett barnrättsligt system med det befintliga skulle man behöva fokusera på barnens behov istället för på de bestraffande elementen. Fornes (2021) förespråkar utformandet av ett självständigt ungdomsstraffsystem trots att ett sådant system klart skulle skilja sig från det idag gällande, eftersom det vore bättre anpassat för barn.¹¹

Frågan om barnets agens är intressant, särskilt när man ser hur den ibland används för helt skilda intressen. Tova Bennet (2022) har framfört att man, angående unga lagöverträdarens skuld, skulle kunna hävda att mer ingripande åtgärder och allvarigare konsekvenser vid brott innebär en ökad betoning av den personliga klandervärlden. Att även unga ska tas på allvar som moraliska agenter, ställas till svars när de bryter mot samhällets normer eller orsakar andra skada och förväntas kunna göra moraliska avvägningar samt förtjäna någon form av klander om de gör fel menar Bennet dock inte är detsamma som att de bör omfattas av straffansvar.

Rättsutvecklingen gällande unga lagöverträdare är snarare ytterligare ett exempel på att det är intresset att komma åt och markera mot effekterna av ett skadligt beteende som står i fokus. Huruvida unga har den ansvarsförmåga som skuldprincipen rimligen förutsätter är av underordnad betydelse, åtminstone (än så länge) gällande myndiga lagöverträdare.

(Bennet, 2022, s. 77 f.)

11. Men, tillägger Fornes, "[s]elv om utformingen av et slikt ungdomsstrafferettssystem i seg selv vil være et brudd med norsk og nordisk strafferettstradisjon, vil det neppe innebære at innholdet i et slikt ungdomsstrafferettssystem bryter vesentlig med denne tradisjonen" (min kursivering). (Fornes, 2021, s. 408)

3. Några aktuella reformer eller reformförslag i Sverige

3.1. *Frihetsberövande påföljder för unga*

Så sent om i augusti 2023 presenterade utredningen En översyn av regleringen om frihetsberövande påföljder för unga sitt betänkande (SOU 2023:44).¹² Utgångspunkten för översynen angavs vara behovet av en ordning som bland annat skulle möjliggöra tillräckligt ingripande reaktioner vid mycket allvarlig brottslighet. I uppdraget ingick också att särskilt överväga vilken myndighet som är bäst lämpad att ansvara för verkställigheten av den eller de frihetsberövande påföljder som föreslås användas, inte minst mot bakgrunden av att Statens institutionsstyrelse, SiS, som hittills haft huvuduppdraget utsatts för omfattande kritik.

Även om uppdraget var en översyn av de frihetsberövande påföljderna för unga så hade utredningen inte till uppgift att förslå ändringar kring att ändra förutsättningarna att döma unga till fängelse i högre utsträckning, genom att exempelvis slopa kravet på synnerliga skäl. Tvärtom konstaterar man att barn, vilket definieras som personer som inte fyllt arton, även framöver bara ska kunna dömas till frihetsberövande påföljd i undantagsfall.

Brottspåföljden sluten ungdomsvård, menar utredningen, tillkom vid en tidpunkt då såväl samhället som brottsligheten såg annorlunda ut. Den grupp av unga som begår brott har blivit alltmer brottsbelastad och begår allvarigare brott, däribland dödligt våld som ofta har kopplingar till kriminella nätverk. Generella straffskärpningar för grova våldsbrott och en strängare syn på flerfaldig brottslighet kommer sannolikt också påverka strafftiderna. Den nyligen införda påföljden ungdomsövervakning kommer också förändra tillämpningsområdet för de frihetsberövande påföljderna, menar man.

Vidare betonar utredningen samhällsskyddsperspektivet i bemärkelsen att verksamheten som ska ansvara för verkställandet av frihetsberövande påföljder exempelvis ska kunna hindra rymningar och stå emot fritagningar varför det föreslås att Kriminalvården med sina erfarenheter ska anförtros detta ansvar. SiS skulle samtidigt kunna avlastas och ägna sig uteslutande åt vård till tvångsomhändertagna enligt de socialrättsliga lagarna. Brottsofferperspektivet lyfts också av utredningen i samma andetag som samhällsskyddet, men utan lika skarpa formuleringar som i direktiven.¹³

Efter en ganska grundlig genomgång av för- och nackdelar sammanfattar utredningen att i de fall en frihetsberövande påföljd inte kan undvikas ska påföljden likväl bestämmas till fängelse. Påföljden sluten ungdomsvård föreslås slopas.¹⁴ En särskild fängelselag för unga föreslås och verkställigheten ska

12. Förslagets aktualitet har föranlett att någon ordentlig analys av det inte kunnat göras här.

13. Här talades om att "[m]änniskor har rätt till skydd mot allvarig brottslighet, även den begås av unga lagöverträdare" (dir. 2021:99, s. 6).

14. Ett alternativt förslag, där sluten ungdomsvård behålls och den maximala tiden dubbleras till åtta år, lämnas dock i utredningen då direktiven var utformade på ett sådant sätt.



vara anpassad för barn. Särskilda ungdomsavdelningar ska därför inrättas vid befintliga kriminalvårdsanstalter. Reformen förslås träda ikraft först 1 januari 2028 eftersom Kriminalvårdens verksamhet behöver anpassas i enlighet med förslaget.

3.2. *Bevistalan*

Från 1 juli 2023 gäller nya bestämmelser kring vad som gäller när barn misstänks för brott. I betänkandet (SOU 2022:1) och den efterföljande propositionen (2022/23:78), båda med namnet *Förbättrade åtgärder när barn misstänks för brott*, presenterades ett antal åtgärder i regelverket för utredningar mot barn som misstänks för brott i syfte att förbättra det och säkerställa att en hög grad av rättssäkerhet och effektivitet upprätthålls i sådana utredningar. Däribland fokuserade man på en ökad användning av institutet bevistalan.¹⁵ När ett barn under 15 år misstänks för brott prövas skuldfrågan inte i domstol. I 38 § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare, LUL, finns dock en möjlighet att genom en bevistalan få till stånd en sådan prövning. Möjligheten därtill har dock använts mycket sparsamt. Översynen av systemet med bevistalan utmynnade i att det fanns övervägande skäl som talar för att bestämmelserna om bevistalan bör ändras på så sätt att möjligheten att föra bevistalan utvidgas. Den främsta anledningen för detta menade man är att frågan om ett barn är skyldigt till ett allvarligt brott eller inte bör avgöras efter en rättslig prövning i domstol. Bestämmelserna om bevistalan ändrades på så sätt att när en s.k. § 31-utredning har slutförts beträffande ett brott för vilket det inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i fem år ska åklagare begära prövning i domstol av frågan om den misstänkte har begått brottet. Bevistalan bör även få föras beträffande annat brott, om det finns synnerliga skäl för detta. Om särskilda skäl talar emot det, ska bevistalan dock inte väckas. Åklagaren har genom förslaget en rätt att på eget initiativ väcka bevistalan och är således inte, som till nyss, vara beroende av att socialnämnden, Socialstyrelsen eller barnets vårdnadshavare initierar en sådan talan. Socialnämnden har även fortsättningsvis rätt att göra framställan hos åklagare om att en bevistalan ska väckas, medan barnets vårdnadshavare inte längre har motsvarande framställningsrätt.

En majoritet av remissyttrandena var positiva till, eller hade inga invändningar mot, utredningens förslag att möjligheterna till bevistalan borde utvidgas. Några tunga remissinstanser var dock skeptiska, bland annat för att en domstolsprocess inte är lämplig för barn under 15 år. Två av dem, Barnombudsmannen och Civil Rights Defenders, ansåg dessutom att det inte stod i samklang med Barnkonventionen att skuldfrågan prövas i domstol. Mot

15. Bevistalan är, sannolikt på grund av sin sällsynthet, ett underforskat rättsligt institut. Amanda Lublins pågående doktorandprojekt vid Stockholms universitet är ett välkommet bidrag till forskningen som tidigare bara utgjorts av summariska inlägg (se Anderberg, 2018; Lindqvist, 2018 samt Nordlöf, 2012).



detta försvarade sig regeringen med att respektive konventionsstat har ett stort utrymme att själv avgöra hur regleringen ska utformas.

Även om bevistaleprocessen liknar ett straffrättsligt förfarande menade regeringen att det inte innebär en sänkning av straffmyndighetsåldern eller att den föreslagna ordningen skulle fungera som ett sätt att göra viss repression mot barn möjlig. En förutsättning för att bevistalan ska kunna väckas är att det föreligger en genomförd § 31-utredning.

3.3. Trygghetsberedningen

Den s.k. *Trygghetsberedningen* har i ett delbetänkande fokuserat på två områden kopplade till de kriminalpolitiska utmaningar samhället står inför som man ansett särskilt angelägna, nämligen barns och ungas involvering i gängkriminalitet samt våld i barns och ungas nära relationer. Det förstnämnda området är mest relevant att belysa närmare här. Beredningen skriver att de båda områdena omfattas av många såväl redan vidtagna som planerade åtgärder vilket »påverkat beredningens arbete och slutsatser« (SOU 2022:67, s. 15).¹⁶ Hur som helst presenteras ett antal bedömningar, vilka samlats under fyra teman (varav tre har störst relevans här). Vad gäller temat »nationell styrning« föreslår beredningen att barn och unga i större utsträckning borde uppmärksammas på nationell nivå i det brottsförebyggande arbetet. Under temat »stödinsatser till barn och unga i riskzon och samverkan i detta arbete« görs bedömningen att insatser behöver sättas in i längre åldrar och i ett tidigare skede än vad som är fallet idag. Även samverkansfrågan betonas av beredningen. Dessutom påpekas att det finns ett stort behov av ytterligare kunskap rörande de områden som behandlas i delbetänkandet. Nationella satsningar även inom andra områden än det kriminalpolitiska bör i högre grad utvärderas anser man. Att beredningen vill arbeta för en mer kunskapsbaserad kriminalpolitik är visserligen lovvärt men möjligheten att realisera det begränsas av hänsynen till andra, mer skarpa förslag.

Under våren 2023 ändrades beredningens uppdrag på så sätt att den ska fokusera på att kartlägga och analysera frågor kring återfallsförebyggande, medan återstående delar av uppdraget utgår (dir. 2023:57).

3.4. Straffen för unga brottslingar

I juli 2023 gavs direktiv till en ny utredning som ska se över straffen för unga brottslingar (dir. 2023:112). En sänkning av straffmyndighetsåldern ska övervägas, och utredaren ska föreslå ändringar som innebär att den s.k. ungdomsreduktionen för 18- 20-åringar helt slopas. Vidare ska ändringar föreslås för att ålder ska ges minskad betydelse vid straffmätningen i ålderskategorin 15-17 år. Även en ny påföljd, kallad utvidgad ungdomsövervakning, ska

16. Jag menar här att beredningens arbete med att ta fram en kunskapsbaserad och brett förankrad kriminalpolitik inskränks genom att de behöver ta hänsyn till andra förslag och därmed inte kan verka så fritt och självständigt som önskvärt, något som är problematiskt.



föreslås liksom en ordning där misskötsamhet av (ungdoms)påföljd ska kunna leda till en vuxenpåföljd om lagöverträdaren hunnit fylla 18 år. Utredningen ska presentera sina resultat senast 10 januari 2025.

3.5. Ungdomskriminalitetsnämnder

I juli 2022 gavs, av den svenska regeringen, en särskild utredare direktiv att analysera och föreslå införande av s.k. ungdomskriminalitetsnämnder efter dansk förebild (dir. 2022:106). I direktivet till utredningen sägs att förslagen ska syfta till att åstadkomma tydligare åtgärder från samhället när barn och unga har hamnat i en kriminell bana samtidigt som de ska möjliggöra tidigare, tillräckliga och mer samordnade insatser för att förebygga fortsatt kriminalitet. Principen om barnets bästa ska vara en utgångspunkt för utredningens arbete. Intressant att notera är perspektivet: »[d]et är samhällets uppgift att skydda barn och unga som riskerar att fara illa genom att involveras i brottslighet« (dir. 2022:106, s. 1, min kursivering). Utredaren ska särskilt överväga hur en ordning med ungdomskriminalitetsnämnder skulle förhålla sig till det befintliga straffprocessuella regelverket, inklusive reglerna om bevistalan, det straffrättsliga påföljdssystemet för unga lagöverträdare samt förfarandet enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU. Uppdraget, som skulle slutredovisas senast den 30 augusti 2024, har fått utredningstiden förkortad till 27 mars 2024 (dir. 2023:26).

4. De danska erfarenheterna – exemplet ungdomskriminalitetsnämnder

I sin regeringsförklaring i oktober 2022 talade den nyvalde svenske statsministern Ulf Kristersson (M) om att, i fråga om gängkriminaliteten, snabbutreda »danska insatser mot svenska brott« (Regeringsförklaring 2022-10-18). Detta var visserligen en något nedtonad version från vad Kristersson uttryckt i valrörelsen då han talat om »danska straff för svenska brott«¹⁷ men att föregångslandet var Danmark stod helt klart. Detta representerar ganska väl en inom svensk kriminalpolitik alltmer tydlig riktning mot att vilja importera »lösningar« på det som beskrivs som brottsproblemet från främst Danmark.

De danska åtgärderna som åsyftas är visserligen inte endast inriktade mot de yngsta lagöverträdarna, men ett tydligt fokusområde är gängkriminaliteten vilken till stor del tycks utföras av (ibland mycket) unga (nästan uteslutande) män. Men hur väl fungerar de danska åtgärderna och i vilken utsträckning har de inverkan på rättssäkerheten? Kritiker – eller i vart fall skeptiker – har utfärdat varningar om att Sverige inte oreserverat bör gå den danska vägen. Den i Sverige verksamme danske kriminologen David Sausdal, till exempel, manar svenskarna att inte bli alltför förälskade i den danska kriminalpolitiken – i vart

17. <https://omni.se/kristersson-vi-ska-ha-danska-straff-for-svenska-brott/a/Bj5wdG> Min kursivering.



ESSAY

fall inte utan att också titta på framgångsrika *sociala* insatser som också ägt rum i Danmark (Sausdal, 2022).

I Danmark trädde den 1 januari 2019 en ny lag, *Lov om bekæmpelse af ungdomskriminalitet*, ikraft, något som beskrivits som ett nytt social-straffrättsligt paradig (Storgaard, 2022). Genom lagreformen inrättades s.k. ungdomskriminalitetsnämnder (*ungdomskriminalitetsnævn*) vilka består av en domare samt en representant från polisen och en från kommunen. Nämnderna är inrättade i varje polisdistrikt och inhysta i tingsrättens lokaler. Syftet med reformen var att vidta tidigare, mer konsekventa och kraftfulla åtgärder mot bakgrund av utvecklingen av gängmiljöerna, där kriminella inriktar sig på utsatta och lättpåverkade barn och unga.

Målgruppen för ungdomskriminalitetsnämnderna är barn i åldrarna 10-14 år som misstänkts för att ha begått ett allvarligt eller grovt brott, samt unga i åldrarna 15-17 år som har dömts för ett allvarligt eller grovt brott. Den yngre kategorin hänvisas till nämnden när de kan misstänkas för att ha begått exempelvis »personfarlig kriminalitet«, innehav av kniv eller olagliga substanser. Den äldre kategorin hamnar i nämnden efter åklagares anmodan, när en domstol befunnit dem skyldiga till sådan kriminalitet som även gäller gruppen 10-14 år. Det är värt att notera att den yngre kategorin alltså bara är *misstänkta* för brott, medan den äldre kategorin redan har befunnits skyldiga när nämnden behandlar deras sak. Det skulle vara möjligt att utifrån detta ifrågasätta förfarandet mot gruppen 10-14 år utifrån art. 6 i EKMR där det stadgas att den som anklagas för ett brott har rätt till en rättvis rättegång: en sådan misstanke om brott prövas ju inte i domstol på grund av att barnet inte är straffmyndigt. Frågan om huruvida ungdomskriminalitetsnämnderna fattar beslut på grund av straffrättslig skuld eller för att säkerställa den unges välbefinnande är särskilt delikat för den äldre kategorin. Fastställd straffrättslig skuld är en förutsättning för att 15-17-åringar alls ska hamna inför ungdomskriminalitetsnämnden. Samma typ av åtgärder kan åläggas båda ålderskategorierna och de hämtades i princip direkt från den redan befintliga sociallagstiftningen (Storgaard, 2022).

Erfarenheterna från Danmark verkar vara blandade. Mottagandet tycks ha varit någorlunda positivt hos de inblandade aktörerna; mest nöjda har domarna varit medan socialarbetarna varit minst positiva (Storgaard, 2022).¹⁸ Men införandet av ungdomskriminalitetsnämnder har också mött skarp kritik.¹⁹ Främst är inte rätten till advokatbiträde oinskränkt och till viss del skiljer sig också möjligheterna att överklaga sig från andra ärenden. Även nämndens sammansättning, inte minst polisens närvaro, har kritiserats utifrån att det framstår som mer av ett straff än av sociala insatser. Jørn Vestergaard menar att det finns en risk att hela upplägget med ett slags ungdomsdomstol stödjer

18. Storgaard (2022, s. 180) menar att nämnderna "ikke medført massiv kritik efter at de først er blevet inarbejdet i praksis" men tillägger att det nog finns "visse indbyggede elementer af inkonsistens og retssikkerhedsmæssige udfordringer i tilknytning till den ny lov".

19. Se härom t.ex. Hauerslev (2021).



ungdomarnas bild av sig själva som kriminella och därmed verkar närmast kontraproduktivt (Hauerslev, 2021). Han tillägger att det bästa som kan sägas om systemet ungdomskriminalitetsnämnderna är att det i vissa fall tvingar socialtjänsten att ta itu med nödvändiga och lämpliga åtgärder (eftersom nämndernas beslut är tvingande för såväl den unge som för kommunerna), något som kanske annars inte hade blivit av (*ibid.*).

Även danska Institut for menneskeretigheder har i en rapport riktat kritik mot ungdomskriminalitetsnämnderna och lämnar fem rekommendationer till Folketinget (*Ungdomskriminalitetsnævnet i et menneskeretligt perspektiv*, 2022). Främst tar kritiken sikte på den i princip ovillkorliga närvaroplikten som lagstiftningen stipulerar inte i tillräcklig mån tar hänsyn till den enskilde. Barnets bästa kan inte fullt ut bedömas då utrymmet för individuella bedömningar, exempelvis kring återfallsrisk, i praktiken är uteslutet när det är fråga om personfarlig brottslighet. Även vad gäller barn och unga med kognitiva eller psykiska funktionsnedsättningar saknas praktiska möjligheter att undanta dem från nämndsbehandling trots att en sådan inte alltid motsvarar barnets bästa. Således rekommenderar institutet att möjligheter att, utifrån enskilda bedömningar, undanta vissa personer från den annars obligatoriska mötesplikten samt att alternativ till sådana möten – exempelvis i form av videomöten eller förinspelade samtal – bör införas. Institutet menar slutligen också i sin rapport att den begränsade besvärsrätten (*klageadgangen*) för nämndens beslut skiljer sig från hur det ser ut i *Serviceoven*. Barn och unga vars ärende prövas i ungdomskriminalitetsnämnd står rättssäkerhetsmässigt svagare än motsvarande barn och unga vars ärenden prövas direkt av kommunen. Rekommendationen till Folketinget blir alltså att utvidga klagorätten till att motsvara den i *Serviceoven*.

5. Sammanfattande reflektion

Den samnordiska, humanistiska synen på unga lagöverträdare kan vara på väg att försvinna. En alltmer repressiv inställning, inte bara inom den straffrättsliga delen av ungdomsåtgärderna utan också vad gäller de socialrättsligt inriktade, håller på att ta över. När straff- och socialrättsliga insatser blir allt svårare att skilja från varandra ökar rättsosäkerheten för den enskilde. Den komplexa påföljdsstrukturen skulle sannolikt tjäna på att ses över. Tanken på att renodla socialtjänstens roll som en hjälpende och stödjande instans, vars uppgift inte bör sammanblandas med verkställighetsansvar för straffrättsliga påföljder, menar jag inte är utan poänger. Detta skulle också bidra till att öka allmänhetens förtroende för socialtjänsten, inte minst i tider av desinformationskampanjer kring att de svenska sociala myndigheterna 'kidnappar' muslimska barn.²⁰

20. Se <https://www.regeringen.se/artiklar/2022/02/desinformationskampanj-mot-svenska-myndigheter-om-socialtjansten/>



Efter Barnkonventionens inkorporering i svensk rätt har det blivit tydligare att man exempelvis i utredningsdirektiven särskilt betonar att ett barnperspektiv ska intas. Trots detta har det framförts kritik från remissinstanser att barnets bästa inte alltid ges företräde. Det är också ofta tveeggat att tala om anpassning av påföljder, exempelvis genom skapande av särskilda ungdomsfängelser, samtidigt som man starkt betonar betydelsen av att kunna spärra in unga lagöverträdare.

Att gränserna mellan straff(rätt) och behandlande insatser inte alltid är särskilt tydliga blir påtagligt genom exemplet ungdomskriminalitetsnämnder. Systemet inkluderar åtgärder och insatser som tillsynes är icke-straffande, men som skulle kunna uppfattas som straff i förklädnad. Ungdomskriminalitetsnämnderna har vidare setts som ett sätt att de facto-sänka straffmyndighetsåldern. På liknande sätt har man i den svenska debatten varnat för att en ökad användning av bevistalan setts som en möjlig risk att luckra upp straffbarhetsåldern.

Ett återkommande argument mot särbehandling av unga lagöverträdare har varit att ungdomsreduktionen strider mot det allmänna rättsmedvetandet.²¹ Brottsoffret lider inte mindre för att gärningspersonen är ung menar man och det hävdas, i regel utan egentlig empirisk grund, att brottsoffrets upprättelse kräver ett (högt) straff för gärningspersonen. Den här typen av argument, med vaga hänvisningar till rättsmedvetande och brottsofferintressen, måste dock tas med viss försiktighet.²²

Jag har här velat belysa några aspekter och mana till försiktighet med brådskan av systemnya – för att inte säga systemfrämmande – åtgärder, många utan tillräckligt empiriskt grundat kunskapsunderlag. Argumentet i Sverige att 'om andra nordiska länder kan, så kan vi' skulle kunna liknas vid det som ett barn – eller en tonåring – kan föra mot sina föräldrar: 'men alla mina vänner gör ju så ... '. Då kanske man från det rättsvetenskapliga hållet borde inta föräldrarnas roll och svara 'Om alla dina vänner hade hoppat från en bro, skulle du också göra det då?'. Sverige borde således inte falla för grupstrycket och hoppa, åtminstone inte innan vi ser ifall Danmark landar mjukt eller gör ett magplask.

Kontaktuplysningar

Andreas Anderberg: andreas.anderberg@law.gu.se

Referenser

- Anderberg, A. (2018) »Bevistalan – några ytterligare synpunkter«. I: SvJT 2018 s. 876-880.
Anderberg, A. (2020) »Det allmänna rättsmedvetandet och några svenska förarbeten på straffrättens område 2008-2018«. I: NTFK 3/2020, s. 251-267. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v107i3.124883>

21. Mer om det allmänna rättsmedvetandet t.ex. i Anderberg (2020) och där anförd litteratur.

22. Se härom Linda Gröning i NOU 2014:10, s. 422.



ESSAY

- Anderberg, A. & Lindström, L. (2022) »Häktning eller annan betryggande övervakning? Omhändertagande av omyndiga misstänkta lagöverträdare«. I: Anderberg, A., Ervo, L. & Kristoffersson, E. (red.) *Med unga i fokus: festskrift till Kerstin Nordlöf*. Uppsala: lustus, s. 11-36.
- Bennet, T. (2022) »En spaning om skuld«. I: Anderberg, A., Martinsson, D. & Svensson, E. (red.) *Teori och politik. Straffrätt i omvandling*. Uppsala: lustus, s. 63-86.
- Boucht, J. (2020) »Nordisk kriminalpolitik: Finns den längre, och i så fall, vart är den på väg?«. I: *JFT* 2/2020, s. 215-247.
- Burman, M. (2016) »Ungdomspåföljder och barns rättigheter«. I: *SvJT* 100 år, s. 162-175.
- Bäcklund, A. (2022) »Unga lagöverträdare och kriminalpolitik. Ungdomsbrottslighet«. I: Andersson, R. & Wahlgren, p. (red.) *A life in criminology: Festschrift to Jerzy Sarnecki*. Uppsala: lustus, s. 27-43.
- Dir. 2021:99 *En översyn av regleringen om frihetsberövande påföljder för unga*.
- Dir. 2022:106 *Ungdomskriminalitetsnämnder – en ny ordning för att förebygga brottslighet*.
- Dir. 2023:26 *Tilläggsdirektiv till Utredningen om ungdomskriminalitetsnämnder*.
- Dir. 2023:57 *Tilläggsdirektiv till Trygghetsberedningen (Ju2020:09)*.
- Dir. 2023:112 *Skärpta regler för unga lagöverträdare*.
- Estrada, F. (2022) »Ungdomsbrottslighetens utveckling, omfattning och struktur«. I: Estrada, F., Flyghed, J. & Nilsson, A. (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, 5 uppl, Lund: Studentlitteratur, s. 35-78.
- Feldtmann, B. (2020) »Children in Conflict with the Law«. I: Schultz, T., Mørk, A. & Hartoft, H. (red.) *Children's Rights. The Convention on the Rights of the Child in Danish Law*, København: DJØF Publishing, s. 113-152.
- Fornes, I. (2021) *Straff av barn: frihetsstraffene og alternativene*. Oslo: Gyldendal.
- Fornes, I. & Storgaard, A. (2022) »Varetekstfengsling av personer under 18 år – Norge og Danmark«. I: Anderberg, A., Ervo, L. & Kristoffersson, E. (red.) *Med unga i fokus: festskrift till Kerstin Nordlöf*. Uppsala: lustus, s. 133-148.
- Hauerslev, H. (2021) »Ung og utsat – om ungdomskriminalitetsnævnet«. I: *Advokaten* nr 1., s. 23-27. (<https://www.advokatsamfundet.dk/nyheder-medier/tidligere-artikler/2021/advokaten-1/2021-advokaten-1-ung-og-udsat/>)
- Holmberg, S. (2022) »Påföljdssystemet för unga«. I: Estrada, F. & Flyghed, J. (red.) *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Lund: Studentlitteratur, s. 377-402.
- Holmqvist, L. (2022) »Sluten ungdomsvård – början, och slutet?«. I: Anderberg, A., Ervo, L. & Kristoffersson, E. (red.) *Med unga i fokus: festskrift till Kerstin Nordlöf*. Uppsala: lustus, s. 149-169.
- Kaldal, A. & Tärnfalk, M. (2017) »Samhällets hantering av barn som begår brott – en verksamhet i flera spår«. I: Leviner, p. & Lundström, T. *Tvångsvård av barn och unga: rättigheter, utmaningar och gränzoner*, Wolters Kluwer, s. 239-261.
- Lagrådsremiss (2023) *Föbättrade åtgärder när barn misstänks för brott*.
- Lindqvist, P. (2018) »Bevistalan – åklagarsynpunkter på regelverket när våra allra yngsta begår allvarliga brott«. I: *SvJT* 2018, s. 439-449.
- Lublin, A. & Lainpelto, K. (2020) »En barnvänlig straffprocess för de allra yngsta lagöverträdarna?«. I: Åhman, K., Leviner, p. & Zillén, K. (red.) *Barnkonventionen i praktiken*. Stockholm: Norstedts juridik, s. 357-382.
- Nielsen, B. G. (1983) »Minderårige lovovertrædere imellem to ideologier: Den strafferetlige og den socialretlige«. I: *Retfærd* 24, s. 66-88.
- Nordlöf, K. (2012) *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*. 2 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- NOU 2014:10 *Skyldevne, sakkyndighet og samfunnsvern*.
- Persson, M. (2017) *Caught in the middle? Young offenders in the Swedish and German juvenile criminal justice systems*. Lund: Mediatryck.
- Prop. 2022/23:78 *Föbättrade åtgärder när barn misstänks för brott*.



ESSAY

- Regeringsförklaringen* (2022). (<https://www.regeringen.se/4ae1e1/contentassets/d6ad6308cc984aa1903d9a542ce1421c/regeringsforklaringen-2022.pdf>)
- Sausdal, D. (2022) »Kära Sverige: Bli inte för förälskade i den danska kriminalpolitiken!«. *Tidskrift för kriminalvård* 2022-12-01 (<https://www.tfkriminalvard.org/debatt/kara-sverige-bli-inte-for-foralskade-i-den-danska-kriminalpolitiken/>).
- SOU 1993:35 *Reaktion mot ungdomsbrott*.
- SOU 2022:1 *Förbättrade åtgärder när barn misstänks för brott*.
- SOU 2022:67 *Vägar till ett tryggare samhälle. Kraftsamling för barn och unga*.
- SOU 2023:44 *En översyn av regleringen om frihetsberövande påföljder för unga*.
- Storgaard, A. (2013) »Unge lovovertræderes strafansvar, retssikkerhed og lavalder«. I: Nordlöf, K. (red.) *Argumentation i nordisk straffrätt*. Stockholm: Norstedts juridik, s. 200-214.
- Storgaard, A. (2022) »Børn og unge imellem hjælp og straf« I: Andersson, R. & Wahlgren, p. (red.) *A life in criminology: Festschrift to Jerzy Sarnecki*. Uppsala: lustus, s. 173-184.
- Tidöavtalet: Överenskommelse för Sverige* (2022). (<https://mb.cision.com/Public/4669/3648119/994c611dffa285e6.pdf>)
- Ungdomskriminalitetsnævnet i et menneskeretligt perspektiv* (2022). Institut for menneskeretigheder.